

УДК 159.923.33:355.48

Олена ВОЙТЮК,

кандидат психологічних наук,

*Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький*

Тетяна ВАКОЛЮК,

кандидат педагогічних наук,

*Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ КУРСАНТІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У статті розглядається сутність поняття “лідер” і відповідно розглядаються підходи до визначення поняття “лідерські якості” особи. Проаналізувавши виокремлені науковцями лідерські якості майбутнього офіцера, які також є необхідними якостями майбутніх офіцерів-прикордонників, були визначені психолого-педагогічні умови, які забезпечують ефективний розвиток лідерських якостей курсантів-прикордонників засобами англійської мови.

Ключові слова: *лідер, лідерські якості, психолого-педагогічні умови, навчання англійської мови, курсант-прикордонник.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Питання розвитку лідерських якостей офіцерів-прикордонників завжди було одним із важливих завдань, яке реалізовувалося під час організації освітнього

процесу у вищому військовому навчальному закладі. Як показує сьогоднішнє, розвиток лідерських якостей курсантів стало одним із пріоритетних завдань в ході підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників, адже важливо, щоб офіцер-випускник ставав неформальним лідером свого підрозділу, а поряд із теоретичними знаннями і практичними вміннями та навичками військової справи вмів реалізовувати свої лідерські якості, які є не лише невід'ємною складовою його професійної компетентності, але й беззаперечною умовою успішного виконання своїх професійних обов'язків і подальшого професійного зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Проблемі формування і розвитку лідерських якостей студентів і фахівців різних сфер професійної діяльності, а також проблемі створення умов для їх ефективного розвитку присвячено багато наукових досліджень як вітчизняних, так зарубіжних науковців (І. Краснощок, Н. В. Мараховська, Н. Л. Руда, Н. Сушик, В. В. Татенко, В. В. Ягоднікова, Р. Бойс, Д. Макгрегор, Р. Хаус тощо), а педагогічні та психологічні засади формування лідерських якостей курсантів досліджувалися такими науковцями, як А. А. Дранко, Д. В. Іщенко, О. М. Кокун, О. К. Маковський, Б. Я. Ратич, Ю. І. Сердюк тощо. Разом з тим, психологічні засади розвитку лідерських якостей під час навчання іноземної мови мало досліджені.

Метою цієї статті є визначення психолого-педагогічних умов розвитку лідерських якостей курсантів-прикордонників під час навчання англійської мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед визначимося із такими поняттями, як “лідер” і “лідерство”. Англо-український словник дає таке визначення дієслова “to lead” – вести; показувати шлях; керувати, управляти, командувати; очолювати. Похідним від даного слова є іменники “leader”, що означає лідер, керівник, вождь, глава, командир і відповідно слово “leadership” – керівництво, управління; вміння повести за собою [1, с. 658–659].

Англійський словник одним із основних визначень слова “leader” подає те, що це особа, яка очолює країну, компанію чи групу людей і представляє їх [10, с. 657–658].

Науковці дають різні визначення такого поняття, як “лідер” і “лідерство”.

Так, Н. В. Мараховська визначає лідера як особистість, яка має цінний для групи потенціал та ініціює взаємодію членів групи, впливає на згуртування колективу [6, с. 7].

Н. Сушик визначила, що лідер у психологічному аспекті – це: 1) член групи, за яким вона визнає право приймати рішення в значущих для неї ситуаціях; 2) особистість, здатна виконувати основну роль в організації спільної діяльності та регулюванні стосунків у групі; 3) особистість, здатна впливати на окремих членів або групу загалом, спрямовувати їхні зусилля на досягнення визначеної мети [7, с. 111].

Студент-лідер, на думку І. Краснощок, – це авторитетний член групи, який має вплив на значну частину членів групи, має офіційний управлінський статус, організаційні й комунікативні здібності, є ініціативним і заохочує всіх своїм прикладом, організацією й управлінням групою до досягнення групових цілей найкращим засобом, не боїться відповідальності за діяльність групи [4, с. 214].

А. А. Дранко визначає лідерство як тип управлінської взаємодії, заснований на найбільш ефективному для даної ситуації комбінації різних джерел влади й спрямований на спонукання людей до досягнення загальних цілей в інноваційній діяльності [3].

Проаналізувавши визначення понять “лідер” та “лідерство”, можна зробити висновок, що лідер – це особа, яка користується авторитетом серед членів певної групи, має спільні з ними погляди та цінності, володіє важелями впливу на членів даної групи, є людиною ініціативною із стратегічним мисленням, яка знає як спонукати членів своєї групи до дій з метою досягнення певних спільних цілей.

Як свідчить аналіз досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців, існують різні підходи до визначення лідерських якостей особистості.

Так, на думку В. В. Ягоднікової, лідерські якості – це якості особистості, які забезпечують ефективне лідерство, а саме: індивідуально-особистісні й соціально-психологічні особливості особистості, що впливають на групу і приводять до досягнення мети [9, с. 9].

І. Краснощок визначає лідерські якості студентів як різновид соціально-психологічних якостей особистості, який відображає її ставлення до інших людей і суспільства в цілому, дозволяє здійснювати значний вплив на членів групи, сприяє створенню позитивної атмосфери в групі, виявляється в її стійкій активній, відповідальній суспільній поведінці та вчинках, спрямованих на організацію й управління взаємостосунками у студентській групі для найефективнішого досягнення колективних цілей [4, с. 215].

Згідно науковця В. О.Татенко існують такі критерії оцінки лідерства:

1. Прагнення вести за собою.

2. Мотивація першості. Як вважає автор, для того щоб стати лідером, не достатньо прагнути бути першим. Першість, за його словами, означає кращі, ніж в інших, життєві результати, завдяки власним зусиллям які є проявом професіоналізму, компетентності, здібностей, таланту тощо.

3. Впливовість. Тобто для того, щоб повести за собою людей необхідно бути людиною впливовою, наділеною владою, яку вона отримала завдяки своїм власним зусиллям.

4. Занурюваність і закоханість у свою справу. Лідер, на думку науковця, вміє витримати межу між своїм покликанням і своїм захопленням. Для лідера “мотив діяльності відповідає самій діяльності”.

5. Компетентність і креативність. На думку вченого, лідерами стають люди, які не лише є експертами у своїй професії, але ще й вміють знаходити нестандартні рішення проблемних ситуацій.

6. Психологічна надійність – це здатність підтримувати необхідний рівень “Я хочу”, “Я можу” і “Я повинен” в різних критичних ситуаціях життєдіяльності.

7. Адекватна самооцінка і саморегуляція. Як зазначає науковець, лідери переважно поєднують високий рівень самооцінки та високий рівень вимогливості до себе і всього, що стосується групових цінностей та цілей. Така людина здатна широко розділити радість успіхів інших людей.

8. Самовдосконалення. Справжній лідер хоче вчитися, набувати досвіду, вдосконалювати свої вміння і навички [8].

Специфіка військового середовища обумовлює обов'язкову наявність лідерських якостей особистості, які в подальшому можуть сформуватися у відмінні якості офіцера-лідера, оскільки вони є важливою складовою його професійної компетентності.

Відповідно до визначення О. К. Маковського лідерські якості майбутніх офіцерів – це такі професійно важливі властивості, що передбачають наявність у курсантів специфічних для їхньої професії знань, спеціальних умінь і навичок та визначаються характером і спрямованістю діяльності курсантів, особливостями курсантських колективів та навчально-виховного процесу [5, с. 7].

Слід зазначити, що працюючи з курсантськими колективами слід також чітко розрізняти такі два поняття, як лідер і керівник. Гарний керівник з розвиненими управлінськими якостями також необхідний у військовому колективі, і його цінність як фахівця зростає, якщо він є ще й лідером, але не завжди керівник може бути лідером. Дуже часто ці два поняття підміняються у військовому середовищі. Так, наприклад, керівниками навчальних груп із числа курсантів стають не завжди люди з ознаками лідера, дуже часто це просто люди із чудовими задатками керівника, які вміють організувати роботу в групі, контролювати перебіг діяльності у групі, розподіляти функції та відповідальності тощо та не в кожній ситуації вони можуть показати себе як лідери, які надихають інших своїм прикладом, вміють бачити перспективу і бути на крок попереду своєї групи.

Для чіткого розмежування цих двох понять слід пам'ятати, що як лідер, так і керівник ставлять перед собою чіткі завдання, проте завдання лідера передбачають відповіді на запитання “Що?” і “Для чого?”, лідерові найчастіше доводиться мати справу безпосередньо з людськими почуттями та емоціями, у той час як керівник шукає відповіді на запитання “Як?”, “Яким чином?” і звертає свою увагу на перебіг певних процесів і роботу розроблених моделей.

Отже, виховуючи курсантів як майбутніх керівників своїх підрозділів, слід також розвивати їх лідерські якості, що в сукупності дозволить майбутнім офіцерам-керівникам бути справжніми лідерами своїх груп і виконувати свої професійні обов'язки, якісно та ефективно розвиватися у професійній сфері.

Для розвитку лідерських якостей слід чітко визначити, які ж лідерські якості необхідні майбутньому офіцеру-прикордоннику. Проаналізувавши сучасні наукові підходи у розкритті суті таких понять, як лідерство і лідер, до розкриття особливостей військової діяльності, які обумовлюють необхідність лідерських якостей для офіцерів, а також різних підходів до визначення переліку лідерських якостей саме офіцерів, групою науковців (Н. А. Агаєв, О. М. Кокун, І. О. Пішко, Н. С. Лозінська, М. В. Герасименко, В. В. Ткаченко) була розроблена психологічна структура лідерських якостей майбутнього офіцера, яка, на нашу думку, досить повно охоплює усі складові психологічної компоненти професійної компетентності майбутнього офіцера, а також задовольняє вимоги щодо розвитку лідерських якостей офіцерів-прикордонників.

Дана структура складається з п'яти компонентів, кожен з яких передбачає наявність відповідних лідерських якостей.

1. Комунікативно-організаційний компонент включає розвиток таких лідерських якостей, як: комунікабельність, переконливість, тактовність, дипломатичність, емпатійність, гнучкість, розвинуті мовленнєві здібності, розвинуті організаційні здібності.

2. Емоційно-вольовий компонент передбачає наявність: цілеспрямованості, наполегливості, рішучості, впевненості у собі, вимогливості, самовладання і стресостійкості.

3. Мотиваційний компонент спрямований на розвиток мотивації до лідерства і мотивації до успіху.

4. Розумовий компонент включає такі лідерські якості, як: швидкість мислення, логічність, креативність, проникливість, здатність до прогнозування, здатність до узагальнення, критичність, розсудливість.

5. Особистісний компонент представлений такими лідерськими якостями, як: активність, ініціативність, обов'язковість, надійність, відповідальність, почуття гумору, оптимістичність, чесність, патріотизм, прагнення до самовдосконалення [2, с. 14, 15].

Якщо уважно проглянути ці компоненти психологічної структури лідерських якостей офіцера, то можна з упевненістю сказати, що навчання англійської мови вносить вагомий внесок у розвиток лідерських якостей курсантів-прикордонників.

Оскільки заняття з англійської мови є комунікативно-орієнтованими, то вони спрямовані на формування і розвиток саме таких якостей, як комунікабельність, емпатійність, гнучкість. Шляхом використання мовних засобів англійської мови вчать бути тактовними, переконливими, толерантними, але наполегливими. Вирішення різних проблемних мовленнєвих ситуацій сприяє розвитку впевненості у собі, допомагає розвивати організаційні здібності, бажання брати на себе відповідальність за якісне виконання поставленого завдання. Різні методи навчання, такі як case-метод чи метод проєктів та багато інших інтерактивних методів сприяє розвитку у курсантів креативності, стратегічного мислення, наполегливості, вимогливості. Слід також зазначити, що і сама атмосфера на занятті, яке носить комунікативний характер, сприяє зняттю різних психологічних і комунікативних бар'єрів і допомагає курсантам розкритися як особистостям активним, багатогранним, творчим, цілеспрямованим і перспективним.

Отже, ефективне навчання курсантів-прикордонників іншомовної комунікативної діяльності передбачає розвиток якостей, які є невід'ємними для виховання справжнього лідера. І при майстерній організації освітнього процесу на заняттях з англійської мови, який буде спрямований на розвиток вищезазначених якостей засобами англійської мови, можна досягти подвійного результату: виховати майбутнього офіцера-лідера, який разом з тим буде ефективно використовувати знання англійської мови для здійснення своєї повсякденної службової діяльності належним чином.

Для забезпечення ефективного розвитку лідерських якостей курсантів-прикордонників на заняттях з англійської мови слід виокремити такі умови:

1. Заняття мають бути організовані і проведені так, щоб більшість завдань носили інтерактивний характер. Адже, як зазначає E. W. Stevik, саме завдяки комунікативному підходу здійснюється активне залучення суб'єкта навчання до самого процесу навчання іноземної мови [12], і саме на заняттях з використанням інтерактивних методів та методів фасилітації реалізується ідея навчання іноземної мови як засобу спілкування, як мовної взаємодії. Отже, лише на заняттях англійської мови, де викладач активно практикує використан-

ня комунікативно орієнтованих, інтерактивних методів навчання, можливий розвиток лідерських якостей курсантів-прикордонників, так як відповідно і ефективний розвиток іншомовних комунікативних навичок. Працюючи в парах, малих чи великих групах, курсанти мають можливість виконувати різні функції та ролі, мають нагоду розкрити свій потенціал під час опрацювання спільних завдань, проектів, розв'язання комунікативних проблемних ситуацій, що у свою чергу не можуть забезпечити вправи і завдання, які носять лише рецептивно-репродуктивний характер.

2. Другою умовою, на нашу думку, є високий рівень професіоналізму самого викладача англійської мови.

Викладач є моделлю лідера для курсантів-прикордонників, оскільки високопрофесійний викладач англійської мови повинен поєднувати у собі усі вищезазначені якості лідера: він наділений авторитетом, завдяки своїм знанням і вмінням, а також завдяки своїй педагогічній майстерності користується повагою серед членів навчальної групи, вміє впливати на них і спрямовувати їх до спільних цілей.

Як зазначає Р. Бойс, розвитку впевненості у собі, як основі лідерства студентів, має сприяти лідерство самого викладача, що передбачає, на її думку, дотримання таких правил як:

бути сповненим ентузіазму;

завжди посміхатися;

заохочувати тих, хто навчається, до участі у роботі на занятті;

завжди знаходити щось хороше, що можна сказати у тій чи іншій ситуації;

вирішувати проблемні питання;

отримувати задоволення від того, чим займаєшся [11].

Тому викладач повинен бути компетентним з питань педагогіки, психології, а також володіти іноземною мовою на високому рівні і займатися постійним саморозвитком у всіх цих напрямках.

3. Забезпечити ефективний розвиток лідерських якостей курсантів може той викладач англійської мови, який є психологічно компетентним, з багатим досвідом педагогічної і методичної роботи. Адже він повинен продумати кожен етап організації роботи на занятті, так

як виконання різних ретельно підібраних і продуманих видів завдань з використанням різних форм роботи є запорукою розкриття і розвитку усіх необхідних якостей курсантів для ефективного оволодіння англійською мовою, а також їхніх лідерських якостей.

Так, наприклад, під час організації парної роботи чи роботи в малих групах можна поєднати курсантів з менш розвиненими лідерськими якостями, щоб вони мали нагоду проявити свою ініціативу, креативність, взяти нарешті на себе відповідальність за виконання завдання і досягнення поставлених цілей, що їм значно важче зробити, коли в пару чи групу потрапляють курсанти з природними задатками лідера, які одразу беруть на себе роль керівника і стратега, залишаючи іншим роль пасивних виконавців своїх обов'язків і визначеної їм частини завдання.

Отже, знання психології викладання, а також психологічних особливостей як окремих членів навчальної групи, так і всієї групи в цілому допоможе організувати проведення занять з англійської мови так, щоб розвиток комунікативних, а отже і лідерських якостей курсантів-прикордонників здійснювався якнайефективніше.

Висновки. Розвиток лідерських якостей курсантів-прикордонників можна ефективно здійснювати на заняттях з англійської мови, тому що визначені науковцями лідерські якості курсантів є також тими якостями, які становлять підґрунтя для ефективного оволодіння англійською мовою. Тому розвиток навичок курсантів-прикордонників іншомовної комунікативної діяльності безпосередньо сприятиме і розвитку їхніх лідерських якостей. Визначено, що для розвитку лідерських якостей курсантів необхідні такі психолого-педагогічні умови, як: 1) активне використання різних інтерактивних методів навчання англійської мови, які є комунікативно-орієнтованими і спрямовані на постійний розвиток усіх навичок іноземної мови; 2) викладач англійської мови повинен займатися постійно самовдосконаленням, зокрема розвивати вищезгадані власні якості лідера і слугувати курсантам моделлю лідера для того, щоб в подальшому ефективно розвивати їхні лідерські якості; 3) викладач повинен постійно поглиблювати свої знання з психології і педагогіки, які допоможуть йому чітко визначати психологічні особливості своїх курсантів і вміло використати їх під час організації іншомовної комунікатив-

ної діяльності курсантів на занятті з метою ефективного розвитку їхніх комунікативних навичок і відповідно їхніх лідерських якостей.

Перспективи для подальших розвідок у даному напрямі пов'язані з розробкою спеціальних завдань з тем дисциплін “Іноземна мова” та “Іноземна мова за професійним спрямуванням”, які сприятимуть розвитку лідерських якостей курсантів-прикордонників, що навчаються за немовними спеціальностями.

Список використаної літератури

1. Англо-український словник : У 2 т. – Близько 120 000 слів / Склав М. І. Балла. – К. : Освіта, 1996. – Т. 1. – 752 с.
2. Дранко А. А. Педагогічні аспекти формування лідерських якостей курсантів-пілотів під час наземної підготовки / А. А. Дранко // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. – 2013. – № 38–39. – С. 394–399. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pipo_2013_38-39_64
3. Краснощок І. Розвиток лідерських якостей студентів / І. Краснощок // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Сер. : Педагогічні науки. – 2012. – Вип. 112. – С. 211 – 219. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2012_112_29
4. Маковський О. К. Формування лідерських якостей майбутніх офіцерів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 20.02.02 / НАПВУ О. К. Маковський. – Хмельницький, 2002. – 18 с.
5. Мараховська Н. В. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчання дисциплін гуманітарного циклу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2009. – 22 с.
6. Агаєв Н. А. Психологічне забезпечення розвитку лідерських якостей майбутніх офіцерів : методичний посібник / Н. А. Агаєв, О. М. Кокун, І. О. Пішко, Н. С. Лозінська, М. В. Герасименко, В. В. Ткаченко. – К. : НДЦ ГП ЗСУ, 2014. – 209 с.
7. Сушик Н. Теоретичні основи формування лідерських якостей учнівської молоді / Н. Сушик // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки. – 2013. – № 7. – С. 110 – 115. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnur_2013_7_26
8. Татенко В. О. ЛІДЕР XXI / LEADER XXI. Соціально-психологічні студії / В. О. Татенко. – К. : Корпорація, 2004. – 197 с.

9. Ягоднікова В. В. Формування лідерських якостей старшокласників в особистісно орієнтованому виховному процесі загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. В. В. Ягоднікова. – Луганськ, 2006. – 24 с.

10. BBC English Dictionary. A Dictionary for the World. BBC English and HarperCollins Publishers Ltd, 1992. – 1374 p.

11. Boyce Rachel. Build confidence through leadership. – Режим доступу : <https://www.teachingenglish.org.uk/blogs/rachel-boyce/build-confidence-through-leadership>

12. Stevik E. W. Teaching and learning languages / Stevik E.W. – Cambridge. Cambridge University Press, 1992. – 215 p.

Рецензент – кандидат педагогічних наук, доцент Блощинський І. Г.

Стаття надійшла до редакції 08.12.2016

Войтюк Е., Ваколюк Т. Психолого-педагогические условия развития лидерских качеств курсантов-пограничников во время обучения иностранному языку

В статье рассматривается сущность такого понятия, как “лидер” и соответственно рассматриваются подходы к определению такого понятия, как “лидерские качества” личности. Проанализировав выделенные учеными лидерские качества будущего офицера, которые также являются необходимыми качествами будущего офицера-пограничника, были определены психолого-педагогические условия, которые обеспечивают эффективное развитие лидерских качеств курсантов-пограничников средствами английского языка.

Ключевые слова: *лидер, лидерские качества, психолого-педагогические условия, обучение английскому языку, курсант-пограничник.*

Voitiuk O., Vakoliuk T. Psychological and Pedagogical Conditions for Development of Cadet-Border Guards' Leadership Qualities during Foreign Language Teaching

The article deals with the issue of cadet-border guards' leadership qualities development as it is one of the main components of their professional competence. As the present situation shows the officer shouldn't be just a

formal leader, but he should have highly developed leadership qualities. The authors have analyzed the researches of the Ukrainian and foreign scientists as for the essence of such notions as “leader” and “leadership” and on the basis of this analysis we came to the conclusion that the leader is such a person who has authority among members of a group, who has the same views and values as they have, has certain influence on the group members, who is initiative and can think strategically, who knows how to encourage group members to actions in order to achieve their common goals.

Under the psychological structure of a future officer's leadership qualities there are five components with their appropriate leadership qualities:

1. The communicative and organizational component includes the development of such leadership qualities as communication, persuasion, tact, diplomacy, empathy, flexibility, advanced spoken skills and developed organizational skills.

2. The emotional and volitional component provides for dedication, perseverance, determination, confidence, exacting, self-control and stress resistance.

3. The motivational component aims to develop the motivation to leadership and motivation to succeed.

4. The mental component includes such leadership qualities as the velocity of thinking, logicity, creativity, discernment, ability to predict, ability to generalize, critical mind, sound sense.

5. The personal component is represented by such leadership qualities as activity, initiative, commitment, reliability, responsibility, sense of humor, optimism, honesty, patriotism, self-improvement.

All the above-mentioned leadership qualities are also those qualities which are necessary for successful foreign language learning within the process of the communicative oriented English language teaching.

To ensure effective leadership qualities development of cadet-border guards in English classes the following conditions should be provided:

1. Most of the tasks should be arranged with the help of interactive teaching methods.

2. The English language instructor should accumulate and develop all the leadership qualities in order to be a model of a leader for his cadets.

3. The English language instructor should be highly competent in the sphere of psychology and have rich experience in pedagogy in order to arrange and conduct the English classes with the usage of interactive tasks taking into consideration not only the psychological features of each cadet but also the psychological features of the whole group.

Keywords: *leader, leadership qualities, psychological and pedagogical conditions, English language teaching, cadet-border guards.*